

THE ISSUE OF ARTISTIC SOURCE AND LITERARY INFLUENCE IN THE LYRICS OF U. KHOJANAZAROV

Mukhammeddin Bawetdinov

PhD student Karakalpak State University named after Berdakh

Annotation

In this scientific study, the issue of artistic source and literary influence in the lyrics of the renowned Karakalpak poet Ulmambet Khojanazarov is mentioned. It is clearly proven by examples, relying on reliable theoretical judgments.

Key words: lyrics, literary influence, artistic source, stylization.

U.XOJANAZAROV LIRIKASINDA KÓRKEMLIK DÁREK HÁM ÁDEBIY TÁSIR MÁSELESİ

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Mukhammeddin Bawetdinov

tayanış doktorant

Annotatsiya

Bul ilimiy izertlewde belgili qaraqalpaq shayırları Ulmambet Xojanazarov lirikasında kórkemlik dárek hám ádebiy tásir máselesi sóz etilgen. Isenimli teoriyalıq pikirlerge súyengen halda mısallar menen anıq dálillengen.

Gilt sózler: lirika, ádebiy tásir, kórkemlik dárek, stilizatsiya.

Qaraqalpaq lirikasınıń qaysı dáwirin alıp qarasaq ta, onda dóretiwshilik etken shayırlar ózlerine belgili bir kórkem dáreklerden saǵa aladı, tásirlenedi. Bul tábiyiy qubılıs bolıp, ol hár bir itibarlı qálem iyesine tán. XX ásirdeń 60-80-jılları sinshılar hám ilimpazlar tárepinen qaraqalpaq ádebiyatınıń, sonıń ishinde lirikanıń da eń rawajlangan, jańa mazmun, ádebiy janrlar hám kórkem formalar menen bayıǵan dáwiri sıpatında aytıladı [1]. Bul dáwirde, álbette, qaraqalpaq shayırlarınıń xalıq awızeki dóretpelerinen baslap, Shıǵıs hám Batıs ádebiyatı úlgeri menen keń kólemde tanısqanlıǵı, ádebiyatta kórkem awdarmanıń jolǵa qoyılıwı, ádebiy baylanıslardıń kúsheyiwi usı rawajlanıwǵa úlken tásir jasadı. Ásirese, sol dáwirdegi dóretiwshilerdeń ishinde Máten Seytniyazov, Dáwlen Aytmuratov, Tólepbergen Mátmuratov, Shawdırbay Seytov, Keńesbay Raxmanov, Uzaqbay Pirjanov,

Ulmambet Xojanazarov, Teñelbay Sársenbaev, Tolıbay Qabulov hám tağı basqalar óz stiline iye shayırlar sıpatında qalıplesti. Bul stillik qalıplesiwde olardıń lirikasına tásir etken kórkemlik dárekler de úlken áhmiyetke iye. Sonlıqtan, bul másele óz aldına úyreniwdi talap etedi.

Atı atalğan shayırlardıń ishinde Ulmambet Xojanazarov óziniń tereń lirizm hám filosofıyalıq bağıttağı lirikası menen ajırılıp turadı. Shayırdıń lirikadağı jolı basqa bir qatar shayırlar sıyaqlı folklorlıq dástúrlerdı stilizaciyalawdan, balalar temasındağı shıǵarmalardan baslandı. Onıń dóretiwshiliginde individual izlenisler arqalı balalar xalıq qosıqları poetikalıq sheberlik penen qayta islendi. 1969-jılı balalarǵa arnalǵan «Áwelemen, dúwelemen» komiks formatındağı kitapshası bunıń ayqın mısalı. Keyin ala bul kitapshadağı qosıqlar shayırdıń «Kewil qusım» (2010) atamasındağı toplamında qaytadan jańa qosıqlar menen tolıqtırılıp jarıq kórdi. Kitapshanıń ataması aytıp turǵanınday balalar folklorı úlgerine negizlengen. «Balalar kitaplarınıń maqseti – balalardı belgili bir is penen shuǵıllandıırıw ǵana emes, al usılar menen bir qatarda olarǵa tábiyattıń bergen adamgershilik ruwx ushqınların, muhabbat sezimin rawajlandıırıw esaplanadı. Bunday kitaplar balalardıń aqıl-sanasına ǵana emes, al sezimine tikkeley tásir etiwı kerek [2]» degen edi V.G.Belinskiy. Qaraqalpaq folklorındağı «Áwelemen, dúwelemen» oyınıń teksti U.Xojanazarov tárepinen sol dáwirdegi balalar túsiniklerine beyimlestirilip qayta islengen:

Áwelemen, dúwelemen,
Ayaqlar da túwel eken
Appaq qızı Ayjan menen,
Batır ulı Bayjan menen.
Bajban atam qayda ketti?
– Ayǵa ketti.
– Qashan keler
– Jaz keler
– Sen tur,
– Sen shıq [3, 107].

Folklordağı versiyasında «Salqan iyttiń sanı menen, Qara qoydıń qanı menen [4, 510]» menen qatarları balalar psixikasına túsinikli etip, «Appaq qızı Ayjan menen, Batır ulı Bayjan menen» degen qatarları menen almasırlan, al «Ayaqlar da túwel eken» qatarı arqalı «Áwelemen, dúwelemen»niń eń birinshi gezekte balalar oyını ekeni hám onıń baslı shárti, qaǵıydası ayaqlar járdeminde iske asıwı konkretlestirilgen. Folklorlıq variantındağı tiykarǵı mazmun hám seslik qaytalawlar

derlik tolıq saqlanğan. Bunnan basqa qaraqalpaq folklorındaǵı «Hákke qayda», «Qumırısqa-qumırısqa» oyın qosıqlarındaǵı folklorlıq obrazlar da shayır tárepinen qayta islengen hám bayıtılğan. «Qus jolı», «Juldızlar», «Bala pıshıq», «Bilesiz be, Qálendi?», «Quralbay», «Murattıń tili» qosıqlarında bolsa balalardı tuwrı sózlilik, aqıllı hám ziyrek bolıw, puqta oylap is etiw sıyaqlı jaqsı ádetler násiyatlanadı. Bul qosıqlardıń jaralıwında da balalar folklorınıń kórkem dárek sıpatında xızmet etkenin bayqaymız.

Klassikalıq stildin qaysı dáwir ádebiyatında da eskirmeytuǵının eskerte otırıp, Ulmambet Xojanazarov lirikasında onıń tásiiri ekenin kóremiz. Shayırdıń Ájiniyaz dóretpelerine ilhamlanıp jazılğan «Qızǵanaman qosıqlarında» atlı qosıǵı bar.

Esit shayır!

Qızǵanaman qosıqlarında.

Qoyıp ketken hár noqatın, hár ırǵaǵında,

Silkip-silkip tartqan meniń júrek ǵanamdı,

Pah órteyseń-aw adamdı.

Esit shayır!

Qızǵanaman qullası seni,

Árman besigine salıp terbeme meni...

Báلكim shayır bola almaspan, báلكim bolarman,

Biraq altın ǵáziyneńdi qorgashalarman [3, 9-10].

Qosıqta shayırdıń ruwxıy dúnyasına, sana-sezimine, dóretywshiligine Ájiniyazdıń estetikalıq tásiirin erkin qosıq formasında beredi. Klassik shayırdı ózine ustaz kórip, onıń qaldırǵan miyrasınıń qanshelli biybaha ekenligin uqtırmaqshı boladı. Haqıyqatında da, U.Xojanazarov lirikasında Ájiniyazdıń tásiirin stilizaciyalawǵa qaraǵanda kóbirek klassikalıq dástúrge tán bolǵan teńew formaları, sóz dizbeklerin ushıratamız.

Másele, kórkem dárekler hám stilizaciya haqqında barar eken, U.Xojanazarovtıń dóretywshiliginde rus ádebiyatınıń, sonıń ishinde A.Pushkin, M.Lermontov, S.Esenin, A.Mayakovskiy, A.Tvardovskiylerdiń tásiiri haqqında sóz etiw orınlı. Bul ádebiy tásiirler tiykarınan U.Xojanazarov tárepinen islengen awdarmalardıń nátiyjesi desek te boladı. Shayır óz gezeginde joqarıda atı atalǵan rus shayırlarınan úlgi aladı, olardıń ayırım qosıqların stilizaciyalaw arqalı rus klassikalıq poeziyasınıń ádebiy dástúrin meńgeriwge háreket etedi. Mısalı:

Búgin erte oyat dilbarım,

Oyatpasań qıyındur halım,

Qağaz, qálem, álbette tayın,
Tań azannan qosıq jazayın...

...Qaraysań ba, tegin emesti,
Bultlar nege alısqa kóshti?
Xabarshıday shabadı-aw qara,
Bunsha nege gózzal aynala?

Sezip turman, sáhár waqta,
Biziń úyde bolar qonaqta,
Kóshemizdiń jigit-qızları,
Kóshemizdiń shoq juldızları... [5, 42-43]

Ulmambet Xojanazarovtıń «Búgin erte oyat dilbarım» atlı bul qosıǵı rus poeziyasınıń klassik shayırlı Sergey Esenninń «Razbudi menya zavtra rano» qosıǵına eliklew tárizinde jazılǵan:

Разбуди меня завтра рано,
О моя терпеливая мать!
Я пойду за дорожным курганом
Дорогого гостя встречать.

Разбуди меня завтра рано,
Засвети в нашей горнице свет.
Говорят, что я скоро стану
Знаменитый русский поэт [6, 75].

Sergey Esenninń lirikalıq qaharmanı óz anasına múraǵat etse, U.Xojanazarovtıń lirikalıq qaharmanı óz jubayına múraǵat etedi. Biraq, gáp bunda emes. Eki shayırdıń lirikalıq qaharmanında da ruwxıy páklik hám tábiyiylik seziledi. Ekewi de óz xalqınıń súygen shayırlı bolǵısı keledi, bunda tábiyat hám insan ortasındaǵı gózzal baylanıstan, ápiwayılıqtan, tábiyiylikten paydalanıw lirikalıq shıǵarmanıń ózgeshe stilde jazılıwına túrtki, sebep bolǵan desek te boladı. Ulıwma alǵanda, Sergey Esenninń poeziyası – gumanistlik hám filosofiyalıq poeziya. Mine, usı poeziya tásirinde Ulmambet Xojanazarovtıń qosıqlarında tábiyiylik, watanǵa degen ózgeshe mehir-muhabbat, ómirdiń onsha kózge taslanbaytuǵın táreplerin jırlaw qalıplesti. Eki shayırlı da joqarıdaǵı qosıqlarda sáwlelengen ózleriniń maqsetlerine jetti, ekewi de xalıqtıń súyikli shayırlına aylandı.

Ótken ásirde hám sońǵı dáwirlerde postsovet respublikalar ádebiyatı bir qalıpte rawajlandı, buǵan tiykarǵı sebep ádebiy baylanıslardıń kúsheyiwi hám ádebiyatlardıń bir-birinen kórkemlik dástúrlerdı dóretiwshilik penen úyreniwi desek boladı. Olarda sáwlelengen ideyalar, temalar, sóz saplawlar, obraz jasaw usılları bir-birine jaqın boldı. Usınday jaqınlıqlardıń biri hárqıylı obrazlar jaratıw usıllarında kórinedi. Mısalı, jaǵımpaz obrazın jaratıwda U.Xojanazarovtıń rus shayır V.Mayakovskiyden dóretiwshilik úlgi alǵanlıǵın kóremiz. Rus ádebiyatında V.Mayakovskiy usı obrazdı dáslep kilerden qalıplestirgen shayır boldı. Onıń «Общее руководство для начинающих подхалимов» qosıǵı kópshilikke belgili. Bul qosıqtı Ulmambet Xojanazarov qaraqalpaq tiline awdardı. Bul awdarma U.Xojanazarovqa yumor-satiralıq janrda jaǵımpaz obrazın jasawǵa túrtki berdi hám tásin tiygizdi. Álbette, bunda U.Xojanazarovtı V.Mayakovskiy stilin tolıq qaytaladı dep esaplaw qáte boladı. Óytkeni, V.Mayakovskiy poeziyası teksheli qosıq formasına tiykarlanǵan, al U.Xojanazarovtıń «Jalpıldaǵı» atlı qosıǵı dástúriy tórt qatarlı bántler menen jazılǵan. Jáne de, bul obraz ózbek ádebiyatında Abdulla Aripov, qazaq ádebiyatında Muxtar Shaxanovlar tárepinen de sheber jaratılǵanlıǵın aytıw orınlı. Mısallar keltirip ótsek, Mayakovskiyde:

В любом учреждении
есть подхалим.
Живут подхалимы,
и неплохо им.
Подчас молодежи,
на них глядя,
хочется
устроиться —
как устроился дядя... [7, 140-143]

Abdulla Aripovtıń «Eki jaǵımpaz» qosıǵında:

Ikki xushomadgwy uchrashdi bir kun,
Ochiǵı, tajriba almashmoq uchun.
Shundoq boshlab qoldi gapni havaskor:
– Mening qalbim twla ğurur, iftixor.

Oxiri meniki bwldi xwjayin,
Ishlarim yurishib ketmoǵı tayin.
U kun wzlarini yaladim ancha,
Tovonidan tortib tizzasigacha... [8]

Qazaq shayırı Muxtar Shaxanovta:

...Oy aynıtar, madax cózdi ústine tókpelep,
Shattanadı basshı etigin tilmen, murtpen shótkelep...

sonday-aq,

...Basshılargá jaǵımpazdıq bıl kezeńde dara kúsh,
Sodan aqınsımaqtardıń kóbi «tuflı jalagısh»... [9]

V.Mayakovskiy hám A.Aripovlardıń lirikasında jaǵımpaz obrazı ashshı satiralıq tiykarda ashıp beriledi. Olarda sarkazm usılı menen ashıtıp, shanshıp aytıw arqalı jaǵımpazdıń unamsız obrazı jaratıladı. Oqıwshıda hám gázep, hám túńiliw sezimlerin payda etedi. Muxtar Shaxanov lirikasında bolsa jaǵımpaz obrazına óz aldına qosıqlar arnalmasa da, jaǵımpazdıń unamsız qásiyetlerin, jámiyetlik turmısqa tiygizip atırǵan keri tásirlerin yumor-satiranıń elementlerinen sheber paydalanǵan halda ótkir singa aladı. Itibar berilse, A.Aripov hám M.Shaxanov joqarıda keltirilgen qosıqlarında xalıqtıń awızeki sóylewinen payda bolǵan «ayaq jalaw», «tuflı jalaw» sıyaqlı tómén qásiyetlerdi ushıratamız. Al, Ulmambet Xojanazarov lirikasında bul obraz ádewir ózgeshelikke iye. Ol óziniń individual sóz saplawları arqalı jaǵımpaz obrazın ózinshe sáwlelendire beredi. Mısalı:

Sen jalpıldaq sharshamaysañ,
Qalıs xızmet etiwden.
Bir xojayın tayın saǵan
Bir xojayın ketiwden.

Sen ólmeyseń heshqashan da,
Ar-namıstan, ashlıqtan.
Sen tozbaysañ telefoday
Qalǵan neshshe baslıqtan... [3, 105]

Shayırdıń jańa teńew, jańa uqsatıwları tabıwı, ásirese «Batınkańnıń óksheşi de, Álle qashan qıysayǵan» qatarları arqalı obektiv qaharmannıń jaǵımpazlıq jolına túsip alıp, onı óziniń jasaw principine aylandırǵanın ańlatsa, «Sen tozbaysañ telefoday, Qalǵan neshshe baslıqtan...» degen qatarları arqalı bul sıpatlardı ele de ashshı satira menen tolıqtıradı. «Elpeń-elpeń» eliklewishı arqalı bolsa óz pikiri, óz poziciyası joqlıǵınan bir ortadan ekinshi ortaǵa tez awıp ketetuǵın minezge sın taǵadı. Itibarǵa alatuǵın jáne bir nárse sonda, Ulmambet Xojanazarov bul motivti dawam ettirip, shıǵarmasına usınday unamsız obrazdı real ómirdegi, óz zamanı hám dáwirindegi konkret prototipten tańlaydı. Bul da shıǵarmannıń ele de tásirtiligin, reallıǵın asıradı.

Paydalanılğan ádebiyatlar

1. Оразымбетов Қ. Хэзирги қарақалпақ лирикасында көркем формалардың эволюциясы хэм типологиясы. Нөкис: Билим, 2004.
2. Белинский В.Г. Полное собрание сочинений в 13 томах. Том 5. Москва, 1954.
3. Хожаназаров У. Кеўил қусым. Нөкис: «Қарақалпақстан», 2010. 107-бет.
4. Қарақалпақ фольклоры. 88-100 томлар. 99-том. Нөкис: «Илим», 2015, 510-бет.
5. Хожаназаров У. Кеўил туйғылары. Нөкис: «Қарақалпақстан», 1969. 42-43-бетлер.
6. Сергей Есенин. Стихотворения и поэмы. –Москва: «Художественная литература», 1975. ст. 75.
7. Маяковский В. В. Полное собрание сочинений: В 13 т. — М.: Гос. изд-во худож. лит., 1955—1961. Т. 8. Стихотворения 1927 года, поэма «Хорошо!» и очерки. — 1958. — С. 140—143.
8. www.abdullaoripov.com/single-post/2015/04/18/икки-хушомадгўй
9. <https://abai.kz/post/17101>
10. Хожаназаров У. Кеўил қусым. Нөкис: «Қарақалпақстан», 2010. 105-бет.

